

תולדות יהודה ליב גארדאן ז"ל *

הנה זה עברו ימי הביניים, חלפי ימי האבולוציה, גם ימי המספרד ינקפו—ספרו ספדיא... ועת לספר תולדות המשורר ודברי ימיו לדור: ר' יהודה ליב גארדאן נולד ביום כ"א כסליו שנת תקצ"א לאביו ר' אשר בן דוד ולאמו מרת פרידה בת שמואל שוי"ב בעיר קטנה. בילדותו נמנו חוריו את עשירים ויהי להם בית-מלון לאצילי פולין בעיר ווילנא, ויחנכו לנער עפ"י דרכם—ב"חדרי" התורה, ויראו אותו כי טוב הוא ובעל בשרונות ויהללו אותו לעלוי ויהי לשם ולהלה בעיר, ובו בטחו אבותיו כי היה לרב וסורה הוראה בישראל, כי זה היה כל ישע וכל חפץ כל אדם מישראל בימים ההם (כנודע) ואשר על כן הכריחו את בניהם להיות בעל כרחם רבנים, כאשר יכריחו ההורים היהירים את בניהם בימינו להיות חכמים ורופאים בע"כ—ם.

ויעברו שנתיים ימים ויל"ג החל ללמד ולהשתלם בשפת המדינה, ובאיוה מן "היריעות הכוללות"—ויעמד במסה לפני פקודי הלמודים בעירו, והם סמכו ידיהם עליו גם "כתב-סמיכה" נתנו על ידו כי ראוי הוא להיות מורה לילדי ישראל, גם יורה יורה; ויהי בשנת תרי"ג ויושם למורה בעיר פאנוועז, אשר בפ. קאזנא בבית הספר הנוסד שם מטעם הממשלה וישב שם. ושם נשא את אשתו אשר חיתה עקרת ביתו עד יום מותו.

בשנת תר"ך יצא משם ויבא לגור בעיר שאזעל ויהי שם למורה בכית הספר, ובשנת תרכ"ה נשאו הפקידים את ראשו וישימוהו למורה הראש ולמנהל בביה"ס אשר בעיר טעלו. בשנת תרל"ב נקרא נקרא אל ערת ב"י בפ"ב לכוא שמה, וישימוהו למוכר וסופר בבית הנהגת-העדה, ובעד "חברת מפיצי השכלה" בישראל גם יחד, ובפקודת משרתו זאת עשה שבע שנים עד שנת תרל"ט.

ויהי בשנה הזאת, ואש "המחלוקת" נשקה בעדה ישראל בדבר טנוי רב ומו"ץ בעדה—כמנהג ישראל—ויל"ג נפה אחר אחד הרבנים ואחר השני לא נפה, ומסבות שינות פקודתו לקח אחר. אז יהיה יל"ג למורה לשני בני הבארץ בניצורג. ובשנת תרס"ה נהנה לו הממשלה רשות להיות עורך מב"ע "המליץ" יחד את הרב המו"ל את המליץ הארץ, יבדל לחיים ארוכים.

בן אחר ילדה לו אשתו ופונה שתיים, האחת נשואה לעורך דין מושבע, והשניה לרופא חכם, ובני האחר הוא רוקח (אפאמהקער). במשך שנות עבודתו בעדה ובחברה הפליא עצה הנדיל תושיה, והתקין והסדיר הרבה דברים סיבים ומועילים, ויעור לתרבות פעולות החברה, מפיצי השכלה ובהשתדלותו מצאו מקום למבנה ביה"כ"ג, אשר הרשיון ע"ז יצא מאת הקיסר המנוח ז"ל עוד בשנת 1870, רק כבד היה למצוא מקום אשר יתאים עם חוקי המדינה. כן השתדל לפני בית פקודת העיר בפ"ב לתת כבוד ארץ לקבורת מתי ישראל, על יד שדה הקברים הכוללי.

(סוף יבוא)

יצחק יעקב ווייסבערג.

והנה לאשרו של הילד בן-אשר נודמן לו מלמד להועיל איש הרוח, אישר לא ורו לו דרכי התנוך ושם לו בהורה הפדגוגיא ושמו ר' ליפמאן, מי שהיה תלמיד מובהק להגאון ר' חיים מוואלאזין זלה"ה, וירא ראשית לו ללמד להלמידו יהודה ליב תורה מפרש ושים שבל, ואח"כ נביאים ראשונים, ואח"כ תהלים ומשלי, ויורהו במוב טעם טעם מדקדוק שפת עבר. ויהי כמלאה לנער עשתי עשרה שנה ויכניסוהו לטרקלין זה תלמוד. משם יצא אל חדר אחר ויהחיל ללמד גפ"ה כדבעי וספו ליה כתירא, ויהי מתהלך בנערותו בחדר לחור ומלמד אל מלמד אחר, וככה עברו עליו שלש שנים, ואו יצא מרשות שאינה שלו לרשות שלו, וישב בבית המדרש וילמד בלי עזר כנדרו ללא מורה וללא מלמד, וכזה יצא מפרק הנערות ויעמד על פרק הבחרות, ויהי הכחור יהודה ליב בן שבע עשרה שנה ויסיים כל הש"ס במעט.

ויהי בימים ההם ורוח זה שבה החלה לפעם בקרב נערי בני ישראל בוילנא, היא העיר אשר יאמר לה "ירושלים אשר בלישא", אז צרר הרוח אותו בכנפיה ויט לבו אל ההשכלה אף היא וילמד שלש לשונות: אשכנזית צרפתית ופולנית. ורוח השיר לבשה את גארדאן, ויהל להתנער ולנסות כחו לשיר בשירים, וע"י התקרבותו למשכילי עירו ותכמיה, ועל כלם ע"י האהבה וההתקרבות שהיו בינו ובין המשורר הנשגב מיכה יוסף כהן לעבענוואהן נ"ע, השתלם המשורר הצעיר וילך הלך וגדול עד כי גדל סאר, ויהי לו שם במשוררים.

וע"ד אשר הודיעו מן הסודיעים, בכה"ע לב"י, כי רמ"ג ז"ל עוד להשכלת ריל"ג אחר אלי המנוח ריל"ג עם הספר מיום תענית אסתר תרנ"א פ"ב, כדברים האלה לאמר: "סיכל גארדאן נשא את אחותי ובא אל בית אבותי כשהייתי נער בן י"א שנה, ואכל לחם על שלחן אבי בשלש שנים עד מות אחותי בשנת הר"ח. שבתו בחוכנו מעצמה גרמה לי להודווג אחרי כן למשכילי העיר שהיו סכירים אותו ובאים אליו לעתים מזומנות, אבל הוא כעצמו—כבודו במקומו מונח—להיפך היהת עינו רעה כי והשתדל בכל מה דאפשר לרפות ידיו ולהדחיני משאתי. כפרק מיוחד בספרי "על נהר כבר" מדבר כפרטי הדבר ופה אין צריך להאריך ובודאי (כותב הוא) תזכו גם אהה גם (להנח"ל) יודינו ר' אברהם קופערניק (הנס שלשתם היום בעלמא דקשוט) לקרא את הספר ההוא, אם יוציאווהו לאיר יורשי בשעה שא היה אני עם מיכל במחיצתו" עכ"ל. ויהי בעת ההיא וירד אביו מנכסיו וישם גארדאן על לבו ללכת לבקש אבל לנפשו

לחברו צר לי המקום שאנין להגינו של יליג, מחסר
ס לים ומקצר סבסאים או ססגנון קשה. כי
יודע היה יליג שפת קדשנו בכל יקריותה ומחסרית
מימי קדם, ועוד נוסף עליהם היה בקי ורגיל מאד
בסגנונם של חז"ל ושיחתם על לשוננו! וע"כ כל מה
שיצא מתחת ידו הוא טוב ויפה ונחמד ונעים—ונעימות
בימינו נצח...

יחיד היה יהודה ליב גארדאן לאומתו ואין
שני לערך לעומתו. אחרי ר' יהודה הלוי
קס ר' יהודה ליב ואחריו—מי יקום לנו? הן
רק מבית מדרשם של שם ועבר יצא איש
אשר כמותו, לא וולת, איש אשר שאר רוחו לו בכל
ויהרון הכשר בכל, וזרועו מושלה לו בכל, — איש
אשר היה בקי בספרת ישראל להפליא, ומדרישי
אנדה היו ככתובים וכמסורים בידו, ואל כל אשר
חפץ הטם, ובשחרותו ידו הדה גם בפלפול וסברא
בהלכה ובנסרא...

ויותר שהיה יליג ספרא רבא בישראל, עוד
זרועו משלה לו גם בספרת העמים והלשונות, ויצטיין
במאמריו המחכמים בספרת הרוסית-עברית להפליא.
ובעוד אשר בשפת עבר עורר שום בקרתו על בני
עמו וירא לישראל את מזורו וליהודים את חלים, בשפת
רוסיא לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל בישראל,
ויהו למליץ בינותם להגיד לאדם ישרם ולהוכיח לרבים
צדקתם. ומי גבר כיליג נפשו בחיו יברך לאמר:

לְבָנֵי עַמִּי וְאֱלֹהֵי אֲתָךְ (ע"י) הַקְּדֵשְׁתִּי
חֲלוּמֹת חֲלֻמְתִּי פְתֹרֹנִים בְּקִשְׁתִּי
חֲלֻמְתִּי חֲלֻמְתִּי עַד בְּאֵי תֵּלֶם
וְאִיקֶץ וְנִפְשִׁי רָקָה וְהִנֵּה חֲלוּמִי. (כל שיריו)

המנוח ז"ל ביתר חכמי דור ראשון ומשכיליו
אמר בלבו כי רק מה שהשכחה תצא לה צלחה,
ובכן כסופר נאמן הדורש טוב לעמו היו ידיו אמונה
אך להשכיל להיטיב, לבעבור האיר עיני
העברים העורים, אשר הלכו חשכים, ויהיו
במורדי אור, ולהעיר לב נרדמים בחיק הבערות
והבל-השוא, ורק את הדבר הזה שם לו למטרה
ברבי דבריו. והנה אמנם עיני המשוור ז"ל ראו את
עמו בחורבנו ועיניו ראוהו בבנינו—כי בני
הדור החדש אמנם הקיצו לקול הקורא "הקיצה עמי
עד מתי תישנה"! ויתנערו ויתעוררו ויזררו ויקחו
ספרי עץ הדעת ויאכלו ותפקחנה עיניהם וידעו כי
ערוסים הם, ויעשו להם כתנות אור וילכו קדימה...
ואולם כזרם מים כבירים כן בני הנעורים, והם
העסיקו הרחיבו שפפו ויעברו הלאה מעל גבול
ישראל... או חלף רוח המשוור ונפשו עליו טרה
מאד—כי לא באלה רצחה נפשו ויהי לאבל כנורו
ושירתו לקול בוכים, ויקונן עליהם—את הקינה: למי
אני עמל?

וכה צעק לב המשוור אלינו:
וּבְנֵינוּ? הַדָּר תִּבָּא אַחֲרֵינוּ?
הֵם מְנַעֲרֵיהֶם יִתְנַפְּרוּ אֵלֵינוּ:
— לָמָּה פָּצְעִי לְפִי יְדוּוּ יְזוּבוּ—
הֲנֶם הוֹלְכִים קְדִימָה שָׁנָה שָׁנָה
מִי יוֹדֵעַ הַגָּבֹל עַד מָתַי? עַד אָנָּה?
אוֹלֵי עַד מָקוֹם—מָשֶׁם לֹא יִשׁוּבוּ...

כשלים שנה לפנים עבד יליג עבודת סופר
עזר במכ"ע "Сіонъ" ואחר בהמאסף "Евр. Библиотека"
ובמכ"ע "Восходъ" היה הוא הממונה על הפרק בקרת
ספרים ויחתום בשם לווי "מבקר", ובהמאסף: "Миро-
возрѣніе Талмудистовъ" ש"ל בחילנא בשנת 1877
ע"י רש"פ וח"ל קאצענעלענבויען ולעמאנרא, הוא

תולדות יהודה ליב גארדאן ז"ל. (סוף סנו' 236)

יליג און וחקר ותקן שירים נשגבים, משלים
רבים וספורים נעימים ומאמרים יקרים, רובי שירותיו
כתובים כטהרת הקדש בשפת נביאינו וספוריו ומאמריו
מטולחים ומתובלים בלשן חכמינו ז"ל ורוח חכמים נוחה
מהם, וכרב לבקיאותו הנפרזה בכח"ק כן רבה וכן נפרזה
ידיעתו בסגנונם של חז"ל, ואף הוא היה מתכחן למלאת
בו שפת עבר מחורבנה, כי היה כחו בעטו וכשרונו
בלשוננו, להבליע בנעימה את לשון המקרא, או האגדה,
בין מפלשי אמרותיו הטהורות, עד כי לא נודע כי
באו אל קרבנה; ויהי בעת עשותו ב"המליץ"—בחור
עוזר הראש בראשונה, ובתור חבר באחרונה—
וידיו כתבו או את הפרק, הליכות עולם, הכר הכירו
המבינים בקוראים את קול יליג מתהלך בין שורותיו,
והיה כל הבא ועמד על הפרק וקרא בו ושנה וישלש—
לא בשביל החדשות—ושהה בצמא את אמרו כי נעמו,
אך זאת היא סתת אלהים ונחלת שרי מסרומים,
למליץ אחד מני אלף כמוהו! זו כחו מאלהיו, ובאלה
שמן חלק שפת קדשנו, ויהי לה אורח כאחת השפות
החיות המסתהלות בארצות החיים. וע"כ כל הקובא
"כל שירי יליג", ו"כל כתביו", שכח ישכח מדי קראו
כי בשפה עתיקה הדלה במלותיה וקצרה
בסבסאים יקרא את הדברים האלה. כי צרופה
אמרהו מאד וחקן הוצק בשפתו ואין עניות בשפתו
העשירה, ועל כל אלה בינה יתירה נודעת לו
לצרף את הערב ואת הסועיל את הנעים ואת
הנשגב ויהיו לאחרים בידו—ומעולם לא אמר קורא

היה העורך והעושה לכל המעשים, ידיו כתבו את המבוא הגדול להמאסף ואת הביבליאוגראפיע ששם הראה את כחו ועצם ידו בבקיאותו בספרת ישראל, ובאחרונה עבד עבורה גדולה בסה"ם: "Энциклопедия-чешский словарь Брокгаузъ и Ефронъ" את, התורה" רוסית (יחד עם ה' גערשטיין) שנרפסה ע"י חברת מפיצי השכלה. גם ידעתי כי הרגם כל החמש מגלות" רוסית הלא הן אהו בכתובים... בימיו האחרונים נסה לכתוב אלמקאמת מעין שירי אלתריו ור"ם בן עזרא ועמנואל הרומי, שנים מן השירים האלה אתי היו ואשלחם לרפוס בהם, פרחים ושושנים, הא' בשם, הכל תלוי במול" והשני, רביר מופיץ" לדונמא:

יש ענין אַחַד הוא וְשׁוֹנָה על בְּעָלָיו
 בְּהַפְרֵד גִּזַּע עֵץ בְּעֵנְפוֹ בְּעָלָיו;
 לָזֶה יִתֵּן שָׁכָר יְרֵבָה אוֹצְרוֹת
 וְלָזֶה יוֹסִיף מִבְּאֹב, פֶּעַם אוֹ צְרוֹתֵי וכו'.

ואת רבי שירותיו מי ימלל? מי ישמיע כל תהלתו? איה מאסף בישראל אשר לא יתנוססו בו שירי יל"ג כאבן נזר לתפארת? ואיזה סכתב עתי אשר לא תזכרנה שם יום שישות מספורי יל"ג המעלפים ספירים?

הן לו נולד סופר כיל"ג בקרב עמים, כי או התברכו בו ועמו יכבדו, ודבריו היו מסולאים כל מלה בסלע; אכן ישראל לא ידע את חכמו, עמי לא יתכונן אל בעלי כשרונותיו, ורק בקדושו הוא יאמין ובבעלי שמות לא ישים תפלה:

בְּעַמִּים אִישׁ מוֹשֶׁה בְּשִׁבְטֵי סוּפֵר
 הוֹן בֵּיתוֹ לְאַלְפִים וְלִרְבָּאוֹת סוּפֵר
 וּבִישְׂרָאֵל אִישׁ סוּפֵר מוֹשֶׁה הַשֶּׁבֶט
 כֹּל יָמָיו הוּא יַעֲבֹר תַּחַת הַשֶּׁבֶט. (שם)

האמנם בשנת ה'תרמ"ד, במלאת חצי היובל למעשה-ספרותו של המנוח ריל"ג ז"ל, התעוררו אוהבי שפת עבר בבירת ארצנו, ויוציאו לאור את כל "שירי יל"ג", אף אשכר הקריבו לו, ועמ"זה הובל שי למורה, וכבוד כזה, אמנם, עוד לא נעשה לסופר בישראל. אפס מי"ומי המה אנשי מעשה ההמה? אך מתי מספר, הם השרידים יחידים הסגלה, אשר הבינו אל פעולת הענק הספרותי הלזה. ויתרם? אוי לנו אם נאמר— יתר העם נעו ויעמדו מרחוק, כי מה להם ולשירי שפת עבר, אשר שר משורר שיצא מבית מדרשו של שם ועבר? שהוציאו לאור אנשים עבריים? ועמי לא אהבו כן... הלא זה הדבר אשר כתב אלי המנוח מיום ערב ת"ב ה'תרמ"ד משובלבה אשר ע"י פ"ב... מוציאי לאור אמרו בתחלה להדפיס את כל כתבי וגם ספורי ומאמרי בכלל, אבל קל מהרה ראו ונוכחו כי לא תשיג ידם להדפיס הכל, וצמצמו שכינתם רק בשירי לברם, וגם שירי אלה האמללים יצאו וחוב גדול כאלפים רוי"כ על ראשם, ועתה הם מצרפים פרוטה לפרוטה עד הגיעם לחשבון הגדול ההוא, ועד העת ההיא, אין לי מכל זה שום טובת הנאה וכו' עכ"ל.

אכן גם את כל כתבי יל"ג החלו כבר להדפיס, לשם סתורה בשנת תרמ"ט באדעסא; ויקחו לעשות ענבים ויעשו באושים, ואך אפס קצתם הרפיסו בכרך הראשון ולא יספו עוד. ואנכי היודע ועד כי עוד כפלים שארו בבית גנזיו של המנוח ז"ל והמה בכתובים. ועוד לו קונטרס שלם בשם, אמתחת יהודה ושערי גנזים, גם הם, נהר כבר הנ"ל ועוד שירים ומשלים ומכתמים הרבה, אשר כתב בסוף ימיו ואשר השאיר בביתו אחריו. גם בשפת-יהודית נמצאו דברים

אצלו בכתב יד. וכנודע הצטיין בסגנונו גם בשפת ושארנאן, כנראה מסחברתו "שיחות חולין", כי גם במדבריו היה על שפתו הקסם הטוב, המרנין לב השומעים.

וכל אלה סודרים וצנורים וסונחים בארון ספריו—כי לב המנוח ראה אשר לא הרבה יהיו ימי חייו על האדמה וע"כ התקין הכל לדפוס, כי המנוח ז"ל אהב הסדר והמשטר בכל מעשהו. היקמו יורשיו להקים שם אביהם על נחלתו? הימצאו בקרב עמנו חובבי שפ"ק אשר ירכם לבם להוציא לאור את יתר "כתבי יל"ג" ואת דבריו האחרונים? או היקום מו"ס להוציאם לאור על חשבנו, למען אשר פרוי שוה לו, ולהנות בו את הקוראים? אל אלהים הוא יודע!

וזאת אשר כתב אלי מיום ו' עש"ק שבמ... "פלוגי כתב אלי פעמים כי חפץ הוא להוציא חלק שני מכל כתבי, ואני עוד איננו נוקק לו בדבר הזה... ואני לא אמכר את כל כתבי בקבין, כי רבה המלאכה לאספם ולהגיהם ולבררם ולצרפם, ונצרך אני לאדם מומחה לעשות עמי במלאכה זאת בשכר, כי אין אדם נעשה דין יחידי בדברי עצמו, ונתתי עיני בך (אל נא תפחד מפני ואל תעשה גל של עצמות!) כי אם יגיעו הדברים לידי כך אתה תהיה לעזר כנגדי (בדברים שיהיו זוכים לבא בדפוס שנית תהיה לי לעזר, ובדברים שאינם זוכים—כנגדי). ועל המוציאים בדפוס לתת שכר שנינו. כשתהיה שעתך ודעתך פנויות לזה הודיעני ואודיעך איכה בלבי לסדר את כל כתבי ולחלקם למתלקותיהם, למען יהיו עתידים לבא בדפוס אם על ידי אני בחיי, או על ידי אחרים אחר ימותי..."

משורר אמלל! לבו הוא ראה כי נוגעת אליו הרעה וימיו לא ימשכו עוד, כנראה מזה ועוד יותר, ממכתביו האחרונים השפורים עמדי, ואשר אוציאם לאור אי"ה, וראוי הוא כי כל שנמצא ת"י אנרות יל"ג, יוציאם אלינו, כי שיחות חולין של יל"ג צריכין לסוד, והיו לסופת לרבים מבני הנעורים...

כשנתים לפני מותו חלה המשורר מחלת ה"סרמן" ר"ל, ותשרש בו שרשיה, ואך לשוא עמלו הרופאים לנהות ממנו מזור, אך הכל יגעו להסיר מעליו נגעו ולהעביר רעה מבשרו והנגע עמד בעיניו, לא כהה הנגע—נלאו רופאי פ"ב, נואלו רופאי ברלין והמחלה הסמארת הלכה הלך וגבר הלך ורב מעת לעת ומפקדה לפקודה, עד אשר שמה קץ לחייו ולמכאוביו גם יחד. אהה לשבר! נעים זמירות ישראל נאלם דומיה, וירב בבני יהודה תאניה ואניה...

ויחי ר' יהודה ליב גאָרדאָן ששים ושתים שנים ויגוע ויאסף אל עמיו ביום ו' עש"ק כ"ד אלול ה' תרנ"ב, בשעה הששית בערב, ותשב רוחו אל אלהים אשר נתנה. וביום א' כ"ו אלול והוא לקברות הובל בשעה העשירית בבקר. תנצב"ה!

הכונה בלב נשבר
 יצחק יעקב ווייסבערג.
 קיוב, י"ד מרחשון ה' תרנ"ג.